

DIALEKTOLOGIA NIEMIECKA I JEJ PRZEDMIOT

EWA ŻEBROWSKA

Profil badawczy współczesnej dialektologii uległ znacznej zmianie od momentu ukonstytuowania się jej jako nauki, niewątpliwie za sprawą przedmiotu badań. Nowsze dialektologiczne prace zawierają metodologiczną refleksję i starają się o zdefiniowanie centralnego dla nich pojęcia. Propozycje te z jednej strony odnoszą się do obszaru niemieckiego, z drugiej strony wykraczają w kierunku definicji ogólnych.

Termin *dialekt*, jeśli chodzi o pochodzenie, ma greckie korzenie. Etymologicznie nie jest jednak równoznaczny z językiem regionalnym. Starożytni Grecy rozumieli pod pojęciem *διάλεκτος dialectos* język mówiony, w tym również język potoczny oraz sposób mówienia określonych grup. Za najważniejszą cechę dialektu uważano wówczas komunikowanie się językowe i jego przejawy. Już w tamtych czasach typowe dla dialektu było używanie go przez określone grupy, czy to o charakterze społecznym, czy to związane z danym obszarem. I tak np. u Suetona jest mowa o dialekcie doryckim (*dialectos Doris*). Występowały zatem warianty starożytnej greki o charakterze regionalnym, a obok doryckiego dialekty m.in. attycki, joński, które wyróżniały się swoistymi cechami, głównie natury fonetycznej.

Grecki termin w swej pierwotnej formie przyjął się w języku łacińskim, a w średniowiecznej Europie, podczas gdy tworzyły się języki narodowe, stał się na nowo aktualny. Na niemieckim obszarze językowym napotykały pierwsze tłumaczenia greckiego *dialectos* „eine eigenschaft der sprach oder eigne weis zu reden“ „charakter języka bądź swoisty sposób mówienia” (Dasypodios, słownik z 1535). A w roku 1538 Luther (Luther 1916: 78) zauważył, iż: „Es sind aber in der deutschen Sprache so viele Dialecti, unterschiedene Arten zu reden, daß oft einer den Anderen nicht wohl versteht“. „W języku niemieckim występuje tyle dialektów, czyli różnych sposobów mówienia, że jeden drugiego często nie rozumie”.

Filip Zesen w 1640 używa po raz pierwszy w „Deutscher Helikon” terminu *Mundart*, w którym akcentowany jest mówiony, a nie regionalny charakter dialektu. U Karla Ramlera (1749) napotykały po raz pierwszy niemiecki odpowiednik greckiego i łacińskiego

terminu *der Dialekt*. Niemieckie gramatyki XVII wieku (Schottel, Gueintz, Harsdörffer) przejmują jednak termin *Mundart*. Aż do XVIII wieku włącznie możemy mówić o równoznaczności obu pojęć. Jacob Grimm (1848: 829) w XIX w. przeprowadził po raz pierwszy próbę ich rozróżnienia. Wg niego na język składają się oba zjawiska, przy czym „dialecte große und mundarten kleine geschlechter sind” „dialekty są dużymi, a gwary małymi jego rodzajami”. Socin używa pojęcia *Dialekt* na określenie pisanego języka na danym etapie jego historycznego rozwoju, *Mundart* na określenie języka mówionego.

Na terenie dzisiejszych Niemiec dialekty były aż do XVI w. włącznie jedyną i naturalną formą języka mówionego. Jako drugorzędną formę dialektalną należy wymienić regionalne piśmiennictwo. Taki obraz był uwarunkowany historycznym procesem osiedlania się plemion i etnicznie wyróżniających się grup ludności. Na tej podstawie ukształtowały się regiony niezależne politycznie, odrębne kulturowo i językowo (Mattheier 2004: 233).

Średniowieczny krajobraz językowy charakteryzował się zatem daleko posuniętą decentralizacją. Codzienna kultura i życie ludności wiejskiej nie wykraczało poza to środowisko, w którym był pielęgnowany i rozwijany język – dialekt związany z daną wsią i jej okolicą, jednolity i autochtoniczny. Ów dialekt, którego korzenie sięgają średniowiecza, przez stulecia był jedynym środkiem wyrażania myśli i jedynym środkiem służącym porozumiewaniu się w obrębie lokalnej społeczności. Z czasem można było zauważyć jednak pewne wpływy z zewnątrz, poprzez np. kontakty z sąsiednimi wsiami, kontakty handlowe czy też powiązania administracyjne, kościelne lub sądownicze wykraczające poza daną wieś i jej okolice. Powstawanie nowoczesnego społeczeństwa zmieniło oblicze średniowiecznej wsi i całokształtu panujących stosunków. Konieczność komunikowania się objęła coraz szersze sfery i coraz większe regiony (Mattheier 2004: 237).

Pierwsze tendencje do ujednoczenia tych tzw. „lantsprachen” (Polenz 2000: 83) można zanotować już w XIV w. w specjalnych sferach, takich jak aglomeracje miejskie. Na początku XVI w. dochodzi do przełomu. Powstaje najpierw ponadregionalny jednolity język pisany, który stopniowo przekształca się w język standardowy, tak że piśmiennictwo regionalne całkowicie zanika. Było to możliwe dzięki wynalezieniu druku i przetłumaczeniu Biblii przez Lutera. Zaproponował on jednolity język jako formę kompromisu na bazie dialektów wysokoniemieckich. Następnie, od XVIII w., tendencja stworzenia ponadregionalnych form komunikacji językowej objęła również język mówiony. Dotychczasowe dialekty były wypierane przez nowe odmiany językowe, a mianowicie języki regionalne, które pełniły funkcję wariantu przejściowego. Generalnie jednak do XIX w. język mówiony utożsamiany był z dialektem. Przeciwną, o mniejszej sile, była tendencja do zachowania dialektu jako symbolu przynależności do danej społeczności, stwierdza Mattheier (1994: 423).

Uważa on (Mattheier 2004: 239) również, iż przedstawiony proces, uwarunkowany m.in. industrializacją i modernizacją, nie przebiegał w sposób równomierny i nie jest jeszcze zakończony. W miejskich osiedlach w północnych Niemczech dialekt jest obecnie używany tylko w prywatnych sytuacjach, a w bawarskich wsiach pokrywa do dziś całe spektrum komunikacji językowej. Obecnie 20% mieszkańców Niemiec mówi wyłącznie językiem standardowym, reszta, czyli aż

80% obok języka standardowego używa w mowie dialektu. Ogólnie rzecz biorąc w wyniku procesu ujednoczenia dawne dialekty straciły na znaczeniu. Stały się regionalnie, ale też społecznie i stylistycznie ograniczonym sposobem mówienia. Bezpowrotnie odebrana im została forma pisana języka. Zróżnicowanie dialektalne na płaszczyźnie fonetycznej i leksykalnej uwidoczniło się wraz z ortograficzną i leksykalną reformą języka niemieckiego w XVIII i XIX w. (Glück 2000: 154; König 1994: 138). I właśnie odkrycie tego zróżnicowania dało początki dialektologii jako nauki. Było to dopiero możliwe, gdy ukonstytuował się język ogólnonarodowy jako wielkość odniesienia dla dialektów, twierdzi Löffler (2003: 8).

Pierwsze prace traktujące o dialektach w aspekcie jego regionalności, powstały w północnych Niemczech, gdzie różnica między dialektem a językiem ogólnonarodowym była i jest nadal znaczna, i gdzie też stosunkowo wcześniej mieszkańcy miast zaczęli używać w mowie języka nowo-wysokoniemieckiego, na którego podstawie ukształtował się ogólnonarodowy niemiecki język literacki. Jako pierwszą dialektologiczną pracę należy wymienić słownik Richey'a, wydany w Hamburgu w roku 1743.

W ramach XIX-wiecznego historycznego nastawienia badawczego i diachronicznego ujęcia języka dialekty ukonstytuowały się jako samodzielny przedmiot nowej dyscypliny – dialektologii, której prekursorami byli Jacob Grimm i Joachim Schmeller. Nowym etapem w rozwoju dialektologii był rozwój fonetyki. Filologia romańska zapoczątkowała badania polegające na nagrywaniu dialektu przez specjalistę z zakresu fonetyki. Powstał w ten sposób francuski atlas autorstwa J. Gilliéron i E. Edmouton. Na niemieckim obszarze językowym tzw. dialektogeografia przyjęła inną formę. W 1876 Georg Wenker wysłał do wsi leżących w Nadrenii pierwszy arkusz z 40 zdaniami w celu ich przetłumaczenia na miejscowy dialekt. Obecnie jest 52 800 wypełnionych kwestionariuszy. Z uzyskanych tą drogą materiałów powstał „Niemiecki atlas językowy” w formie map, przedstawiający dialektalne zróżnicowanie całego obszaru Niemiec i rozmieszczenie terytorialne poszczególnych dialektów. Na podobnej zasadzie powstał „Der Deutsche Wortatlas” Walthera Mitzki, który z kolei zapoczątkował tzw. geografii słowa (König 1994: 138). Rozwijające się badania dialektologiczne podkreślały konieczność łączenia studiów nad językiem ze studiami nad historią i kulturą danego terytorium. Dialekt uważano za znak przynależności i identyfikacji z regionem.

Dialektologia XVIII i XIX-wieczna rozumiała pod pojęciem regionalnej odmiany językowej to, co dzisiejsi badacze określają jako *dialekt podstawowy* czy *bazowy* (*Grundmundart, Basisdialekt*) (Niebaum/ Macha 1999: 5). „Ein Basisdialekt ist in der Regel ein solcher mit höchster durchschnittlicher Dialektalität und mit einem gewissen exklusiv-lokalen Bestand, der zunehmend als archaisch bewertet wird” (Bellmann 1983: 112) „Dialekt podstawowy to z reguły ten o najwyższym stopniu dialektyzmu i o pewnym lokalnym kolorycie, który to jest odbierany jako archaiczny”.

Wiesinger (1980: 188) przypisuje dialektowi podstawowemu następujące cechy:

1. charakter lokalny, wiejski,
2. pod względem rozwoju konserwatywny,

3. używany przez mało mobilną ludność wiejską w sferze codziennej i prywatnej,
4. małym znaczeniu i oddziaływaniu.

W ten sposób można scharakteryzować przedmiot badań dialektologii tradycyjnej, tak jak był ujęty aż do drugiej połowy XX wieku. Przekładając to na metodologię badań, analizie poddawano kompetencję językową zasiedziało mieszkańca wsi, którą uważano za miarodajną dla danej miejscowości. Była to „najbardziej odległa od standardu próbka językowa najstarszych i najmniej mobilnych użytkowników dialektu” „standardfernstes Sprechlage der jeweils ältesten immobilen Sprecher” (Schmidt 1998: 166).

Löffler (1986: 234) zwraca uwagę na fakt, iż w zasadzie od początku istnienia swojej dyscypliny dialektolodzy uskarżali się, iż wraz z odejściem najstarszych mieszkańców odejdzie również w zapomnienie używany przez nich dialekt. Poniekąd mieli rację, ponieważ tak rozumiany dialekt jako symbol identyfikacji z daną wsią czy małym obszarem rzeczywiście zanika kosztem dialektu używanego i obowiązującego na dużym terytorium. Można nawet mówić o nowych odmianach języka standardowego, wykazujących pozostałości dialektalne i regionalizmy. Takie obszary językowe nazywane są przez Löfflera (1986: 234) dialektoidami bądź też regiolektami. Sytuuje on je pomiędzy językiem standardowym a gwarami społecznymi i środowiskowymi, przy czym potrzeba identyfikacji z daną grupą przeważa nad potrzebą identyfikacji terytorialnej.

Termin *dialekt* nie jest terminem kategoriowym i raz na zawsze ustalonym. Wszystkim współczesnym próbom sprecyzowania pojęć *dialekt* i *gwara* wspólna jest ich względna niesamodzielność. Definicje te bazują bowiem na relacji do wielkości, jaką jest język standardowy. Przez to dialekt staje się pojęciem względnym, co m.in. podkreśla Goosens w swojej definicji:

Dialekt jest sposobem wyrażania się wspólnoty językowej na jakimś obszarze, określony sposób mówienia w sytuacjach typowych dla lokalnej społeczności, przy czym do zniwelowania różnic pomiędzy dialektem a systemem standardowym, w porównaniu z innymi sposobami mówienia tej samej społeczności na tym samym terenie, potrzebna jest maksymalna liczba reguł. (...) Dialekt jako system językowy może być skonstruowany drogą abstrakcji na bazie konkretnych przejawów dialektalnego użycia języka tak jak system języka standardowego na podstawie maksymalnie różniących się od niego sposobów mówienia. (Goosens 1977: 21)

Dialekt ist also der als Ausdrucksweise der Sprachgemeinschaft eines Ortes zu betrachtende, auf lokale Verwendung zielende Komplex von Sprechweisen, bei dem zur Aufhebung der Differenzieren zum hochsprachlichen System, im Vergleich zu den anderen am gleichen Ort vorkommenden Sprechweisen dieser Sprachgemeinschaft, eine maximale Anzahl von Regeln notwendig ist. Umgekehrt ist zur Erzeugung des hochsprachlichen Systems aus dem Komplex der dialektalen Sprechweisen ebenfalls eine maximale Zahl von Regeln notwendig. Der Dialekt als Sprachsystem kann aus den dialektalen Sprechweisen idealisierend abgeleitet werden wie das hochsprachliche System aus den vom dialektalen System maximal abweichenden Sprechweisen (Goosens 1977: 21)

W takim ujęciu dialekt jest odmianą języka narodowego i standardowego, używaną w formie mówionej i częściowo pisanej. Odmiana ta wyróżnia się swoistymi cechami, głównie fonetycznymi, morfologicznymi, leksykalnymi, a w mniejszym stopniu syntaktycznymi. Te specyficzne cechy są na tyle ważne, iż pozwalają one na wyodrębnienie terytorialnych granic danego dialektu. W Niemczech noszą one do dziś nazwy starych plemion bądź regionów.

W zacytowanej powyżej definicji Goosensa jest mowa o możliwie największym dystansie natury językowej dialektu w stosunku do systemu języka ogólnonarodowego. Drugą cechą wyróżniającą jest jego lokalny charakter. Systemy językowe o mniejszym dystansie w stosunku do języka ogólnonarodowego nie są już wg Goosena dialektami, lecz językami potocznymi. Gdy się przyjrzymy bliżej warunkowi tzw. lingwistycznego dystansu, to jest on ważny tylko w odniesieniu do spokrewnionych systemów językowych. Goosens wprowadza również konieczność tzw. zadasznienia dialektu przez język ogólnonarodowy. Język ogólny ma wypełniać przy tym rolę języka literackiego, języka kultury.

Z kolei definicja Ulricha Ammona (1986: 226) nie ma charakteru porównawczego, lecz wyłącznie klasyfikacyjny. Dialekt jest nieskodyfikowaną i niestandardową odmianą języka, nie pełniącą funkcji zadasznienia w stosunku do żadnego innego dialektu ani odmiany językowej. Gdy np. niespełniony jest ostatni warunek mamy do czynienia z językiem potocznym lub nawet ogólnym. Ammon podaje dokładnie, co rozumie pod pojęciem *język standardowy*: jego gramatyka musi być opisana i to w sposób normatywny; istnieją ogólne reguły, dla których ostatecznym autorytetem jest państwo (Ammon 1986: 229). W jego rozumieniu istnieją odmiany oraz samodzielne języki. Język L_a pojmuje Ammon (1994: 378) jako niezliczoną ilość podległych mu subsystemów $l_a, l_b, l_c, \dots, l_n$, które wykazują podobieństwo:

$$L_a = \{l_a, l_b, l_c, \dots, l_n\}.$$

W definicji dialektu Bernharda Sowńskiego znajdujemy wielość uwzględnionych czynników:

Gwara (dialekt) to sposób mówienia, mający prymat przed językiem pisanim, powiązana lokalnie i skierowana na użycie w naturalnych sytuacjach życia codziennego, używany przez określony krąg osób związanych terytorialnie wg reguł tego języka, wykształconych w ciągu historycznego procesu i poddanych wpływom ze strony sąsiednich gwar i języka ogólnonarodowego. (Sowński 1974: 192)

Mundart ist stets eine der Schriftsprache vorangehende, örtlich gebundene, auf mündliche Realisierung bedachte und vor allem die natürliche alltägliche Lebensbereiche einbeziehende Redeweise, die nach eigenen, im Verlaufe der Geschichte durch nachbarmundartliche und hochsprachliche Einflüsse entwickelten Sprachnormen von einem großen heimatgebundenen Personenkreis in bestimmten Sprechsituationen gesprochen wird. (Sowński 1974: 192)

Najczęściej dialektowi i jego użyciu (Lewandowski 220) przypisuje się obok terytorialnego charakteru następujące cechy: sytuacyjno-mówiony, naturalno-spontaniczny, nieoficjalny, bez dystansu.

W aspekcie socjo-lingwistycznym i pragmatycznym Mattheier (Lewandowski 1994: 221) ujmuje dialekt horyzontalnie jako odmianę o danym zasięgu terytorialnym, a wertykalnie jako substandard języka standardowego, od którego zależy i z którym współlistnieje.

Niektórzy dialektolodzy rezygnują z terminu *dialekt* na koszt tzw. *kontinuum dialektalnego*. Obecnie bowiem dialekt nie występuje w swej czystej, pierwotnej postaci.

Przy przechodzeniu dialektu w inne odmiany dużą rolę odgrywa docelowo np. norma języka standardowego oraz regionalny prestiż, czy to np. sąsiedniego dialektu większej wsi czy też rozpowszechnionego języka regionalnego (Mattheier 2004: 239).

Wielu dialektologów pomiędzy dialekt podstawowy w czystej postaci a język ogólnonarodowy wprowadza fazę przejściową w postaci regionalnego języka potocznego. Zachodzące między nimi relacje są dość skomplikowane. Na danym obszarze przedstawiciele różnych grup społecznych używają dialektu z różną częstotliwością, a ich dialekt różni się pod względem fonetycznym czy prozodycznym. Poza tym użycie swoistych cech dialektalnych zależy od rodzaju sytuacji. Przejście z jednej sytuacji do innej pociąga za sobą inną odmianę językową (Schwitalla 2003: 48); nazywa się to „zmianą sytuacyjną”. Blom i Gumperz (1972: 424) wprowadzili termin „code-switching”. Opisują taki przypadek, gdy mówiący bez zmiany miejsca i przy zachowaniu konstelacji uczestników w danej sytuacji językowej, jest w stanie przejść od jednej do drugiej odmiany językowej. Chodzi tu głównie o konotację, o dodatkową treść wynikającą z samego faktu użycia danego wyrażenia dialektalnego (Gumperz 1994: 623).

Wiesinger (1980: 180) uważa, iż użytkownik języka należący do danej wspólnoty językowej może się wykazać znajomością kilku systemów językowych, których użycie warunkuje sytuacja oraz rozmówcy. Poza tym jest możliwe wzajemne przenikanie określonych zjawisk językowych. Wiesinger wyobraża sobie przestrzeń odmian językowych, w której współlistnieją wszystkie możliwe formy językowe. Gdy dane cechy charakterystyczne zaczynają się razem wiązać, można mówić o odmianach językowych. Są one definiowalne w odniesieniu do regionalnej, społecznej, funkcjonalnej i sytuacyjnej koherencji. Pomysł przestrzeni odmian językowych okazuje się szczególnie trafny, gdy w centrum uwagi badacza pozostaje mówiąca osoba. Wtedy uwzględnia się również czynniki społeczne i komunikacyjne oraz funkcje użycia dialektu w danej sytuacji.

Mattheier (1994: 425) wprowadza z kolei w ramach kompetencji danego mówiącego koncepcję spektrum odmian językowych. Każdy członek wspólnoty językowej wyróżnia się innym spektrum odmian językowych, które jest zależne m.in. od jego społecznej pozycji. Użycie poszczególnych odmian jest poddyktowane regułami „switching”, które noszą charakter społeczno-sytuacyjny, są specyficzne dla danej grupy i jednocześnie mają funkcję symbolizującą przynależność do niej (socjalno-symboliczną). Przekładając to na kierunek badań można zająć się uwarunkowaniami społeczno-socjalnymi oraz sytuacyjnymi i ich wpływem na wybór określonej odmiany językowej w danej społecznej konstelacji. Z drugiej strony można badać społeczny przekrój grupy, której członkowie używają tylko języka standardowego i czynniki warunkujące używanie przez nią dialektu.

Dialekty w nowoczesnym społeczeństwie nie istnieją wyizolowane w czystej postaci. Dialekt jest obecny w każdej kompetencji językowej mówiącego jako fragment spektrum odmian językowych (Mattheier 1994: 414). W ramach tego spektrum występuje również język standardowy. Między tymi ekstremalnymi punktami wyróżnia się fazy przejściowe. Niemieckie Archiwum Językowe wymienia:

1. język mówiony standardowy,
2. ponadregionalny język potoczny,
3. regionalny język potoczny,
4. gwarę połowiczną (Halbmundart), oraz
5. gwarę całkowitą, zupełną (Vollmundart).

Inne modele proponują język mówiony standardowy, dialekt, potoczny język regionalny oraz regionalny akcent.

Arno Ruoff (1973) przyjmuje:

1. język ogólnonarodowy,
2. język potoczny,
3. dialekt o wyższym prestiżu,
4. dialekt/gwarę podstawowy/ą.

Wiesinger (1980: 186) natomiast mówi o:

1. języku standardowym,
2. potocznym,
3. dialektie o dużej roli w komunikacji,
4. dialektie podstawowym.

Bach (1969: 3) wymienia:

1. język literacki,
2. język potoczny,
3. półdialekt,
4. dialekt/gwarę.

Wszystkie modele operują terminem *język potoczny*. Jednoznaczne jego zdefiniowanie również nie jest łatwe. Najczęściej podawane są jego charakterystyczne cechy. Jest on mianowicie codziennym językiem bardziej wykształconych warstw społecznych, stylistycznym wariantem języka ogólnonarodowego, językiem codziennym w ogóle, jest jedną z ponaddialektylnych odmian języka (Niebaum/ Macha 1999: 8). Pojawiają się również regionalne języki potoczne zakotwiczone w tym spektrum pomiędzy dialektem podstawowym a mówionym językiem standardowym.

Używane jest również pojęcie wielkoobszarowy język potoczny i jego synonimy: regiolekt i regionalna forma językowa.

Ta hierarchiczna konstrukcja z czystymi odmianami zakłada ich wyidealizowane istnienie. Obecnie podkreśla się przenikanie tych warstw.

Wg Königa (1994: 134) terminy:

1. język ogólnonarodowy,
2. język potoczny,
3. dialekt,

sugerują trzy rozgraniczone, hierarchicznie uporządkowane odmiany językowe, z których najtrudniej jest o definicję drugiego. Dla zrozumienia, czym jest język potoczny, proponuje König obrazowe określenie „dialektalnej drabinki” (*dialektale Stufenleiter*), by w ten sposób unaocznic stopniowe przejście od najniższych jej szczebli do najwyższych. Ten model nie wyklucza tego, iż język potoczny, wg Bellmana określony jako nowy substandard, posiada również takie elementy, które są swoiste dla niego i niezależne, a więc nie mające charakteru ani dialektalnego ani standardowego. R. Große przytacza możliwe przejście od dialektu podstawowego do języka ogólnonarodowego, dotyczące miśnieńskiego obszaru językowego:

1. *s ward bāe uanfang mid rāin,*
2. *s ward bāle ānfang mid rān,*
3. *s wārd balde ānfang mid rāchn,*
4. *s werd balde anfang dse rāchn,*
5. *s wird bald anfang dsu rēchnen,*
6. („es wird bald anfangen zu regnen”).

To kontinuum jest charakterystyczne dla obszaru wysokoniemieckiego. Powstaje ono jako wynik kontaktu językowego między językiem standardowym a dialektami/dialektem. Który wariant w ramach spektrum wybiera mówiący zależy od czynników pragmatycznych. Można zatem mówić o regionalnym języku potocznym, wykazującym różnice terytorialne. Może być jedynie dialektalnie naznaczony, np. akcentem. Ze względu na wielość możliwych form przejściowych wyodrębnienie języka potocznego jest trudne.

Współczesna dialektologia w odróżnieniu od tradycyjnej (Barbour/Stevenson 1998: 113) stara się zatem o przybliżenie kontinuum między dialektem podstawowym a językiem standardowym. Schmidt podsumowuje to w następujący sposób:

Dominującym celem dialektologii skierowanej na badanie odmian językowych jest odkrywanie struktur i zmian w ramach spektrum pomiędzy językiem standardowym a dialektem podstawowym dla danego regionu. Jest to możliwe poprzez ukazanie użycia języka poszczególnych grup społecznych w różnych sytuacjach komunikacyjnych. (Schmidt 1998: 167)

Dominiertes Forschungsziel der variationslinguistischen Dialektologie ist nun die Untersuchung des Aufbaus und des Wandels des gesamten Spektrums regionaler

Sprachvariation zwischen den Polen Standardsprache und Basisdialekt. Durch die Erhebung des Sprachgebrauchs verschiedener sozialer Gruppen in unterschiedlichen kommunikativen Situationen wird versucht, die rezenten regionalen variativen Register zu beschreiben. (Schmidt 1998: 167)

Przyjęcie „prześciowych form pomiędzy dialektem podstawowym a językiem ogólnonarodowym” (Hard 1966: 19) jest nieuniknione. Zyskują one na znaczeniu jako coraz bardziej rozpowszechniony środek porozumiewania się. Bellmann (1998: 23) twierdzi, iż obecnie komunikacja językowa odbywa się właśnie za pomocą odmian językowych plasujących się w środku tego spektrum. Rzadko mówiący sięga do dialektu czy też do skodyfikowanej odmiany standardowego języka.

Podsumowując należy stwierdzić, iż dialekty jako zjawisko językowe podlegają wciąż zmianom. Kategoria terytorialności nie jest pierwszorzędna dla dialektu, w równym bowiem stopniu zależy on od zróżnicowania społecznego oraz od okoliczności użycia języka. Pojęcie „obszar” to nie tylko zasięg terytorialny, ale i społeczny, w którym dokonują się akty mowy. Mattheier (1986: 254) przypisuje terytorium oddziaływanie w aspekcie horyzontalnym, a czynnikiem społecznym, tworzącym socjalną sieć powiązań, w aspekcie wertykalnym.

Zróżnicowanie gwarowe pozostaje w związku nie tylko z podziałem geograficznym, ale jest także uzależnione od czynników społecznych takich, jak stosunek między nadawcą tekstu a jego odbiorcą, ich przynależność do różnych grup społecznych, ich wiek, płeć i poziom wykształcenia, kontekst sytuacyjny. Współczesna dialektologia musi być zorientowana socjologicznie oraz być nakierowana na osobę mówiącą. Obecnie kładzie się nacisk na aspekt użycia dialektu, a nie na systemowy charakter dialektu.

Wiele nowych odmian językowych jest zakotwiczonych w dialektalnej skali. Współczesna dialektologia zbliżyła się do socjolingwistyki, a terytorialność jest obecna wszędzie, i w dialekcie podstawowym, i w pośrednich przejściowych odmianach, i w standardzie. Dialektologia zatem bada rzeczywistość językową poprzez użytkowników języka. Przy tym badaniu należy uwzględnić zarówno terytorialność, jak i społeczne zróżnicowanie, co podkreśla Löffler (1986: 238).

Przejście dialektu do standardu nie oznacza, że dialektyzmy zupełnie zanikają. Stają się łatwo rozpoznawalnym symptomem przynależności do określonej warstwy społecznej. Celem dialektologii ma być również badanie ich funkcji w sekwencjach językowych.

Wg Mattheiera (2004: 253) wraz z ponadregionalnym i wielkoobszarowym charakterem nowoczesnego środowiska społecznego regionalność (terytorialność) ustępuje miejsca socjalno-sytuacyjnemu czynnikowi bycia substandardem języka ogólnonarodowego. Dlatego głosi on śmierć dialektologii, ale w jej tradycyjnym ujęciu, z tradycyjnie zdefiniowanym przedmiotem badań.

Literatura

- Ammon, Ulrich (1986): Die Begriffe ‚Dialekt‘ und ‚Soziolekt‘. [w:] Polenz, Peter von / Erben, Johannes / Goossens, Jan (1986) (red.), 223-231.
- Ammon, Ulrich (1994): Was ist ein deutscher Dialekt? [w:] Mattheier, Klaus / Wiesinger, Peter (1994) (red.): Dialektologie des Deutschen. Tübingen, 369-384.
- Bach, Adolf (1969): Deutsche Mundartforschung. Ihre Wege, Ergebnisse und Aufgaben. Heidelberg.
- Barbour, Stephen / Stevenson, Patrick (1998): Variation im Deutschen. Soziolinguistische Perspektiven. Berlin / New York.
- Bellmann, Günther (1983): Probleme des Substandards im Deutschen. [w:] Mattheier, Klaus (1983) (red.): Aspekte der Dialekttheorie. Tübingen, 105-130.
- Bellmann, Günther (1998): Between Base Dialect and Standard Language. [w:] Folia Linguistica 32/1-2, 23-34.
- Blom, Jan-Peter / Gumperz, John (1972): Social Meaning in Linguistic Structure: Code Switching in Norway. [w:] Gumperz, John / Hymes, Dell (red.). Directions in Sociolinguistics. New York, 407-434.
- Glück, Helmut (2000) (red.): Metzler-Lexikon Sprache: Stuttgart / Weimar.
- Goossens, Jan (1977): Deutsche Dialektologie. Berlin / New York.
- Grimm, Jacob (1848): Geschichte der deutschen Sprache. Bd.1-2. Leipzig.
- Große, Rudolf (1955): Die meißnische Sprachlandschaft. Halle.
- Gumperz, John (1994): Sprachliche Variabilität in interaktionsanalytischer Perspektive. [w:] Kallmeyer, Werner (1994) (red.): Kommunikation in der Stadt. Berlin, New York, 611-639.
- Hard, Gerhard (1966): Zur Mundartgeographie. Ergebnisse, Methoden, Perspektiven. Düsseldorf.
- König, Werner (1994): dtv-Atlas zur deutschen Sprache. München.
- Lewandowski, Theodor (1994) (red.): Linguistisches Wörterbuch: Heidelberg. Wiesbaden.
- Löffler, Heinrich (1986): Sind Soziolekte neue Dialekte? Zum Aufgabenfeld einer nachsoziolinguistischen Dialektologie. [w:] Polenz, Peter von / Erben, Johannes / Goossens, Jan (1986) (red.), 232-239.
- Löffler, Heinrich (2003): Dialektologie. Eine Einführung. Tübingen.
- Luther, Martin (1916): Weimarer Ausgabe. Abt. 3.: Tischreden. Bd.4. Weimar.
- Mitzka, Walther (1921-1980): Deutscher Wortatlas. 22 Bde. Gießen.
- Niebaum, Hermann / Macha, Jürgen (1999): Einführung in die Dialektologie des Deutschen. Tübingen.
- Mattheier, Klaus J. (1986): Die Dialektologie zwischen Dialektgeographie und Soziolinguistik. [w:] Polenz, Peter von / Erben, Johannes / Goossens, Jan (1986) (red.), 251-256.
- Mattheier, Klaus J. (1994): Varietätenzensus. [w:] Mattheier, Klaus / Wiesinger, Peter (1994) (red.): Dialektologie des Deutschen. Tübingen, 413-442.
- Mattheier, Klaus J. (2004): Tod der Dialektologie. [w:] Lenz, Alexandra / Radtke, Edgar / Zwickl, Simone (red.): Variation im Raum. Variation and Space. Peter Lang. Frankfurt am Main / Berlin / Bern / Bern / Bruxelles / New York / Oxford / Wien.
- Polenz, Peter von / Erben, Johannes / Goossens, Jan (1986) (red.): Akten des VII. Internationalen Germanisten-Kongresses Göttingen 1985. Band 4. Sprachnormen: lösbare und unlösbare Probleme. Kontroversen um die neuere deutsche Sprachgeschichte. Dialektologie und Soziolinguistik: Die Kontroverse um die Mundartforschung: Tübingen.

- Polenz, Peter von (2000): Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. Bd.I: Einführung, Grundbegriffe, 14. bis 16. Jahrhundert. Berlin / New York.
- Schmidt, Ernst-Joachim (1998): Moderne deutsche Dialektologie und regionale Sprachgeschichte. [w:] Zeitschrift für deutsche Philologie 117, Sonderheft, 163-179.
- Ruoff, Arno (1973): Grundlagen und Methoden der Untersuchung gesprochener Sprache. Tübingen.
- Schwitalla, Johannes (2003): Gesprochenes Deutsch. Berlin.
- Sowinski, Bernhard (1974): Germanistik I. Sprachwissenschaft. Köln.
- Wiesinger, Peter (1980): „Sprache“, „Dialekt“ und „Mundart“ als sachliches und terminologisches Problem. [w:] Göschel, J. / Ivič, P. / Kehr, K. (1980) (red.): Dialekt und Dialektologie. Wiesbaden, 177-194.
- Zesen, Ph. (1640): Philippi Caesii Deutscher Helicon. Wittenberg.